

УДК 911.53

Дєдов О.О.

Лучно-пасовищний ландшафт: поняття, етимологія та наукове визначення

Наведені результати аналізу тлумачень, етимології та наукових визначень понять „лука”, „пасовище”, „ландшафт”; запропоноване розроблене наукове визначення поняття „лучно-пасовищний ландшафт”.

Ключові слова: тлумачення, етимологія, лука, пасовище, лучно-пасовищний ландшафт.

Дедов А.А. Лугово-пастбищный ландшафт: толкование, этимология и научное определение. Приведены результаты анализа толкований, этимологии и научных определений понятий „лука”, „луг”, „пастбище”, „ландшафт”; предложено разработанное научное определение понятия „лугово-пастбищный ландшафт”. **Ключевые слова:** понятие, этимология, луг, пастбище, лугово-пастбищный ландшафт.

Dedov A.A. Grassland landscape: notion, etymology and scientific designation. The results of the survey of the definitions etymology and scientific designation of the notions „grass”, „pasture”, „landscape” are given in the article; the scientifically-based definition of the notion „grassland landscape” is given. **Key words:** comment, etymology, meadow, pasture, grassland landscape.

Постановка проблеми. Географічна наука передбачає наявність розвинutoї і впорядкованої системи знань. Водночас вона повинна мати у якості обов’язкового атрибута відповідний інструментарій пізнання: розвинуту систему категорій і понять – понятійний апарат, що визначається предметом цієї науки і його формування є найважливішим її завданням та призначенням.

Предметом дослідження ландшафтознавства (частини географічної науки) є геосистеми регіонального і локального рівнів. Компоненти цих систем вивчають також суміжні географічні, сільськогосподарські, біологічні та інші науки, які тісно зв’язані між собою і використовують поняття й визначення одна одної для формування своїх власних понятійних апаратів.

Існування різних тлумачень і визначень лук та пасовищ зумовлене специфічними розумінням їх луківниками, фітоценологами, ландшафтознавцями, котрі підходять до їх створення з позицій своєї науки, визнаючи провідними у формуванні та функціонуванні цих систем різні їх компоненти й властивості. Луківники розглядають луки з господарського погляду і визначають їх як угіддя зайняті багаторічною трав’янистою рослинністю, що використовують як сіножать, або пасовище” [6, с. 8, 9, с. 5], біогеоценологи основну увагу при вивченні цих об’єктів звертають на видовий і екологічний склад їхньої флори [1, 21], ландшафтознавці вивчають рослинний покрив у якості рівнозначного і взаємозв’язаного компонента разом з ґрунтами, гідрокліматичними показниками і рельєфом названих геосистем, проте наукового їх визначення вони ще не сформулювали [10, 15].

Тому аналіз значень, етимології і визначень понять „лука” та „пасовище” з метою їх більш широкого розуміння й розробка наукового визначення лучно-пасовищного ландшафту є актуальними.

Аналіз попередніх досліджень та виявлення невирішених сторін проблеми. У поясненні В. Даля (1881) слово „лука́” має (крім інших) такі значення: „...нагибъ, погибъ, кривизна, излучина, заворотъ реки, дуга; ...низменный и травный ... мысь; поемный луг, огибаемый рекою. ...травная

лощина, лугъ” [17, с. 276].

Подібне тлумачення цього поняття наведене у „Словарі української мови” упорядкованому Борисом Грінченком (вперше надрукованому у 1907-1909 рр.) „лука” – це „... Лугъ поемный Крутой изгибъ реки, образующий мысъ” [13, с. 380].

В українській мові (Етимологічний словник української мови, 1983) слово „лука” вживається для вираження понять: „... , рівна місцевість, вкрита травою, луг; вигин річки або берега моря; [місце біля хати, де косять траву ; сінокісна низина у вигині річки ...]”, [луки] (множина) „заплавний луг у вигині річки” ..., ... [лучки] „вигин річки; луг у вигині річки” ..., [лучаний] „луговий”, ... [залука] „вигин річки” ..., [палука] „лука” ..., прилука, узлучина ...; – російське лука „вигин, поворот річки; кривизна; [луг; затока] ” [8, с.302]. У найбільш новому тлумаченні „лука” – це: „... Рівна місцевість, вкрита трав’янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду” [2, с. 497]; споріднене з „... білоруським лука „вигин річки”, давньоруським лука „вигин; затока...”, польським łąka „місцевість, поросла травами”, чеським louka, ... словацьким lúka , болгарським лѹка „вигин; низина над річкою, луг; пасовище”, македонським лака „волога місцевість над річкою з хорошою пашею” , словенським loka „болотистий луг у долині”..., праслов’янським loka „кривизна; затока; вигин річки; місцевість у вигині річки; луг. ” [8, с. 302].

Походження цього слова пов’язують „... чергуванням голосних з латиським lēkti „гнути, кривити”; – споріднене з литовським lankà „луг над річкою; долина” ... ” та „... leĩkas „лук; дуга, обруч” ”, „... латиським laĩka „низина, рівнина; вигин річки”... i lùoks „вигин, дуга” ...; індоєвропейським *lenk- / lonk- „гнути, кривити”” [8, с. 302, 18, с. 531, 20, с. 495].

Слова „луг” або „луга” (за В. Далем, 1881) вживають у значеннях: „...травная земля, покось, пастбище; ...пожня, ...мелкотравная ...равнина; обычно луга бывают поемные, поймы, низы, заливные берега рекъ, до кряжа, венца.” [17, с. 275].

У тлумаченні Б. Грінченка (1896) луг – це „... Лесъ на низменности, низменность, поросшая лесомъ” [13, с. 379]. У більш пізніх джерелах значення слова „луг” пояснюється як: „...поросла травою і кущами лука; ... низина, поросла лісом; [пасовище біля річки ...; сінокісна низина; ...]”, ...[лужжя] „низина, яка затоплюється весняною водою”..., ... [лужска] „низина, поросла лісом” ..., [лужки] „заплавна лука; болото, поросле кущами”..., ... залужити „перетворити (земельну ділянку) в луг”, російське луг, „лука”; [низина над річкою; пасовище]” [8, с. 297, 298]; „... Поросла травою та кущами лука, що використовується як пасовисько й сіножать. ... Низина, поросла лісом” [2, с. 496]; споріднене з „... російським луг, лука; [низина над річкою; пасовище]”... литовським lėngė (= lėnkė) „нижче розташована земля; низько розташована лука, поле”, ...; індоєвропейським *lenk - „гнути, кривити” ..., звідки праслов’янське loka „лука, луг”, lокъ „лук” (зброя); зіставляється далі з датським lung „болотистий ґрунт”, шведським Lungen (назва місцевості)” [8, с. 297,298, 18, с. 527, 19, с. 218, 20, с. 494].

Термін „пасовище” зв’язаний зі словом пасіння худоби, нагляд за нею на підніжному корму. „Пасты... Пускать скотину или птицу на подножный кормъ; выгонять скоть, стадо въ поле, охаживая и оберегая его. ... Пастьба место где скотина пасется, выгонъ, толока, парове поле или пажить, луга” [17, с. 19].

В українській мові слово „пасовище” має спільний корінь зі словами „...

пасти (свійських тварин), [пáсáти ..., пáсвити ...], пастухувáти, пасту́глити, [пáсва] „випас” ..., [пáсвиско] „пасовисько” ... [пáсвище ...пáсище, пасівник ...], [пасло ...] ..., [пáсна] „пасовисько, паша ...”, пáсовисько..., [пасовиця] „пасовисько, час пасіння худоби”, пасовище ..., [пáства] „пасіння; паша ...”, пáстівень „пасовище”, [пáстівнє] „луки поблизу городу” ..., [пáстівник], [пáстов] „паша” ..., [пáстовень] ..., [пáстóвище] „пасовисько” ..., [пáстовник] „вигін” ..., [пáстовня] „огорожений вигін ...; сіножать ...”, [пáстьбá] „паша, пасіння”, [пáсьбá] „пасіння ...; ніколи не орана земля ...”, пáша „трава на пасовиську”, [пáсевний] „який добре напасється”...”. Споріднене з „... російським пасту, білоруським пáсвіць, пáсціць, давньоруським пасту, польським паść, pasać, чеським pástí, словацьким pástʹ, болгарським пасá, македонським пaсe, ... словенським pástí, ... праслав'янським pásti; ... латинським pāscō „пасу; годую, утримую; викохую”, rābulum „їжа, харчі, корм”, грецьким πατέομαι ..., „ім, п'ю”, πλαστός „той, що нічого не їв, не пив”, давньоіндійським pāti „охороняє, стереже”... [8, с. 308, 309] і латинським spēcio „дивлюся”, давньоіндійським ráṣuati „дивиться”, давньоверхньонімецьким srehōn „видивлятися”, грецьким σῃέπτομαι „підглядаю” [18, с. 215]. У сучасній українській мові слово „пасовище” вживається у значенні: „... Ділянка землі з трав'янистою рослинністю, де пасється худоба, птиця” [2, с.709].

Походження терміну „ландшафт” В. Даль (1881) пов'язує з аналогічним німецьким словом, що означає „сельській видъ или рисунокъ съ него: пейзажъ, видопись, видъ, изображение местности” [17, с. 240].

Українське слово „ландшафт; польське landszaft, lanszaft; – запозичення з німецької мови; нововверхньонімецьке Landschaft „місцевість” є суфіксальним утворенням від Land „земля, країна, ґрунт, рівнина”..., спорідненого з давньоніжньонімецьким..., давньоанглійським, давньоісландським... land ..., давньоірландським land „вільне місце”, ... пруським lindan „долина”, російським [ляда] „місце, розчищене під луку або ниву; пустище” ” [8, с. 190, 18, с. 457].

Одні із останніх тлумачень цього слова: „ландшафт (нім. Landschaft) – ... Загальний вигляд місцевості. ...Зображення місцевості, переважно сільської, в образотворчому мистецтві – пейзаж. ... Л. географічний – однорідна за походженням, територіально цілісна ділянка земної поверхні, якісно відмінна від інших ділянок [14, с. 315, 316], „... Загальний вигляд місцевості; пейзаж. ... геогр. Частина земної поверхні з певним сполученням рельєфу, клімату, ґрунтів, рослинного і тваринного світу” [2, с. 480].

Із багатьох наукових визначень ландшафтів можна обмежитися наведеними в енциклопедіях: „Ландшафт географічний (нім. Landschaft – краєвид) – природний чи антропогенний (змінений під впливом діяльності людини) територіальний або акваторіальний комплекс, що являє собою генетично однорідну ділянку (сегмент) ландшафтної сфери з єдиним геол. фундаментом, однотипним рельєфом, гідрокліматич. режимом, поєднанням ґрунтів і біоценозів і характерною для неї морфологічною структурою. ...” [3, с.256].

„Ландшафт (нім. landschaft – краєвид, від land – земля, schaft – суфікс, який передає взаємозв'язок, взаємозалежність) – комплексне земне приповерхнєве макроорганізоване тіло, закономірно утворене взаємопроникними, взаємозалежними і взаємодіючими матеріальними складовими – природними геокомпонентами (гірськими породами, поверхневими та підземними водами в усіх агрегатних станах, атмосферним повітрям, рослинними і тваринними угрупованнями, мікроорганізмами, ґрунтами) і створеною людиною різноманітною сельбищною

та виробничо-технічною інфраструктурою.” [7, с. 227].

„Ландшафт сільськогосподарський – територіальна природно-антропогенна система, яку створено на основі освоєння і постійного с.-г. використання первинного природного або зміненого людиною *ландшафту географічного*; вид *антропогенного ландшафту*. Л. с. складається з природної і специфічної виробничої підсистем. Природна складова (підсистема) Л. с. є просторовим базисом і засобом с.-г. виробн., осн. носієм середовищних, ресурсомістких, відтворювальних та природоохоронних функцій” [3, с.257].

„Агроландшафт (від грец. *αγρός* – поле, земля і ландшафт) – природно-антропогенна система, яка є об’єктом сільськогосподарської діяльності і водночас середовищем життєдіяльності людини, а також формування *агрофітоценозів*” [7, с. 12,15].

Зважаючи на подані вище дані, варто зауважити, що питання створення визначень понять „лука”, „пасовище”, „сільськогосподарський ландшафт”, або „агроландшафт” залишаються серед дослідників дискусійними і досі, а наукове пояснення лучно-пасовищного ландшафту взагалі залишилося поза їх увагою.

Метою роботи є аналіз тлумачень, етимології та визначень понять „лука”, „пасовище”, „ландшафт” для більш широкого їх розуміння і розробка наукового визначення лучно-пасовищного ландшафту.

Основний виклад матеріалу. Наведені результати аналізу вживання названих слів і термінів свідчать про те, що різні дослідники розуміють їх неоднозначно і як більші чи менші системи. Для луківників вони означають перш за все угіддя, що використовується у якості сіножаті або пасовища, для біоценологів – угруповання певних за біологічними і екологічними особливостями видів рослин, ландшафтознавців – рівнозначна, невід’ємна, взаємозалежна і взаємодіюча з іншими компонентами складова відповідних геосистем. Тому ландшафтознавчий підхід до вивчення лук може забезпечити досягнення більш повного розуміння їхньої суті дослідниками, компромісу між науками і вдосконалення їх понятійних апаратів.

Методика досліджень. В дослідженні використані методи: систематизації даних, порівняння та узагальнення.

Результати досліджень. Перше визначення лук на основі їх рослинності зробив О.П. Шенніков, який вважав, що ці системи є суть асоціації трав’янистих багаторічних мезофітів [21].

Більш повне визначення лук належить Л.Г. Раменському (цит. за Работновим Т.О., 1974), який розумів їх як: „... уголья высокого, но не избыточного и относительно обеспеченного увлажнения, без резко выраженной летней засухи, с почвами, не очень кислыми или резко щелочными, или резко засоленными, несущие травостои, нормально образованные в основном многолетними мезофильными травами, вегетирующими весь вегетационный период без значительной летней депрессии” [12, с. 6].

Взявши за основу визначення луки запропоновані цими вченими Т.О. Работнов (1974) подав його у такій інтерпретації: „... под лугами можно понимать биогеоценозы, растительность которых представлена травяными сообществами с более или менее сомкнутым травостоем, образованным в основном многолетними мезофильными (т. е. растениями среднего водного довольствия), а иногда и гигрофильными травами, имеющими зимний перерыв (или резкое снижение) в вегетации, нормально вегетирующими без летней

депрессии; с почвами различного увлажнения (от сухих до сырых), различной переменности увлажнения (от высокообеспеченного до резкопеременного), различного богатства (от бедных до богатых) и с неодинаковым содержанием легкорастворимых солей (от пресных до средnezасоленных) [12, с. 14].

У цьому визначенні він відніс до лук й асоціації гігрофільних трав, проте для характеристики лучно-пасовищного ландшафту його можна використати лише частково. Неповним для цього є і визначення луки дане у „Географічній енциклопедії України” (1990): „ Лука – 1) Тип *рослинності* з переважанням багаторічних трав – *мезофітів*. 2) *Біогеоценоз*, рослинний компонент якого представлений угрупованнями багаторічних трав – мезофітів. Рослинність Л. розвивається протягом усього *вегетаційного періоду*.” [3, с.295].

Разом з тим, за О.П. Шенніковим (1941) серед лучних мезофітів виділяють п'ять груп рослин, які є перехідними від ксерофітів до мезофітів: мезоксерофіти → ксеромезофіти → мезофіти → гігромезофіти → мезогігрофіти, що відповідає п'яти класам зволоження Л.Г. Раменського та ін. (1956), Б.М. Міркіна та ін. (2001): лучно-степовому, сухо- і свіжолучному; вологолучному; сиролучному, болотно-лучному (від 47 до 93 ступені із 120 ступенів зволоження).

При погіршенні умов вологозабезпечення й збільшенні сухості ґрунту луки поступово змінюються степами через проміжні остепнені луки і лучні степи. Тому їх теж необхідно віднести до лук. Луками є також і фітоценози утворені трав'янистими психрофітами, мезофільними оліготрофними рослинами, наприклад щучникові пустища з кислими і бідними на елементи живлення ґрунтами, високогірні ділянки з травостоями із багаторічних трав. Тому, як зауважують А.В. Боговін та ін. (2005) „... до лук ми повинні відносити не тільки біогеоценози, рослинний компонент яких утворений асоціаціями багаторічних мезофільних, безперервно вегетуючих протягом усього теплого періоду року, а й природні угіддя з достатньо зімкненими екологічно гетерогенними ценозами, в основному із багаторічних видів, у яких багаторічні мезофіти складають панівну або співдомінуючу постійну синузю, що вегетує протягом усього теплого періоду без явно виявленої літньої депресії” [1, с. 30].

У зв'язку з цим, до лук повинна бути віднесена й частина трав'янистих біогеоценозів вододільних просторів в складі автотрофного компонента яких поряд з представниками інших типів рослинності (степів чи бідних пісків) типові мезофіти або їхні перехідні групи до інших екологічних типів становлять постійну чи (за класифікацією В.М. Сукачева, 1928), едифікуючу синузю, що розвивається в цих угрупованнях і характеризується високою постійністю та самовідновлювальною здатністю.

Біогеоценози, в рослинному покриві яких мезофіти становлять короткотермінову вегетуючу синузю ефемерів і степові рослинні угруповання у розвитку яких спостерігається літня депресія, а також ті, що тимчасово набули певних рис лучної рослинності в результаті тих чи інших порушень їхніх едафотопів, відносити до лучних не можна.

У визначеннях лук запропонованих агрономами акценти зміщені на господарське використання цих систем: „Лугами називаються участки земної суши, занятые многолетней травянистой растительностью, образующей травяной покров, или травостой. ... Луга, используемые систематическим выпасом скота, мы называем луговыми пастбищами” [6, с. 8].

„Луга, используемые скашиванием травостоя на сено, мы называем

луговими сенокосами, или сенокосными лугами.

Луга, используемые сенокосением и выпасом скота, называются лугами сенокосно-пастбищного, или комбинированного, пользования” [6, с.9].

„Лугами принято называть земельную площадь, покрытую такими многолетними травами, которые растут в условиях среднего увлажнения. ... Луга ... по способу использования могут быть и сенокосами и пастбищами” [9, с.5].

Зважаючи на ці визначення, варто підкреслити, що слово „лука” має менш широке значення ніж термін „лучний ландшафт”. Адже перше вживається для вираження поняття про певну місцевість покриту трав’яною рослинністю і спосіб її господарського використання, другий – про специфічний геокомплекс з урахуванням інших його складових (геологічної будови, ґрунтів, рельєфу тощо) та функцій (регулювання стоку, формування середовища, забезпечення малого і великого колообігів речовин та ін.).

Традиційне, переважно сінокісне використання лук призвело до того, що їх почали розглядати окремо від розміщених у менш сприятливих ґрунтово-кліматичних і гідрологічних умовах (плакорів, схилів тощо) природних та культурних пасовищ, що використовуються переважно для випасу тварин. При об’єднання цих понять сформувалися і набули широкого вжитку терміни – „лучно-пасовищне, або лукопасовищне угіддя” [1] та значно ширше поняття, що охоплює крім лучних й інші пасовища (схилові, степові) – „лучно-пасовищний ландшафт” [4, 5, 10]. За основу у назвах цих систем був справедливо взятий все-таки природний і визначальний (в т. ч. і господарську їх значимість) компонент – рослинність, що було враховано й при розробці.

На нашу думку, при створенні наукового визначення лучно-пасовищного ландшафту потрібно звертати увагу також і на його генезис, еволюційно-генетичний зв’язок з ландшафтною сферою, компонентами ландшафту, історію та характер впливу на нього людини, його природне і соціальне значення. З урахуванням цих умов його можна подати у такому широкому формулюванні: *лучно-пасовищний ландшафт – це історично сформований антропогенний геокомплекс, рослинність якого представлена травостоями з переважанням, або співдомінуванням у них синузій багаторічних типових мезофільних, або перехідних до інших екологічних типів груп трав, що вегетують без літньої депресії, зростають на різних місцезонах (від заплав до плакорів), умовах зволоження (від болотно-лучних до лучно-степових), на ґрунтах з різною родючістю (від багатих до бідних), реакцією (від кислих до середньолужних), умістом солей (від незасолених до середньозасолених), котрий відіграє значну роль у природних процесах (зв’язуванні сонячної енергії й синтезі органічної речовини, ґрунтоутворенні, формуванні середовища тощо), зазнає впливу людини (від незначного, опосередкованого до сильного, прямого), використовується та регулюється нею для виробництва необхідної кількості й якості кормів, випасу тварин, створення соціально-культурного та духовного середовища й який потребує гармонійного розвитку зі суспільством.*

У скороченому трактуванні його можна виразити так: *лучно-пасовищний ландшафт – це історично сформований антропогенний геокомплекс, індикатором якого є рослинний покрив представлений травостоями з переважанням, або співдомінуванням у них багаторічних типових мезофільних, або перехідних до інших екологічних типів груп трав, котрий відіграє важливу роль у природі, зазнає різноманітного впливу людини, використовується та регулюється нею для*

виробництва кормів, випасу тварин, створення соціально-культурного та духовного середовища й який потребує гармонійного розвитку зі суспільством.

Висновки. Луки, пасовища та сільськогосподарські ландшафти є об'єктами дослідження різних наук і, завдяки своїй специфіці, жодна із них окремо не може дати повні їх тлумачення і визначення. Для їх створення необхідно враховувати комплекс компонентів, або властивостей цих геосистем. Такий підхід до вирішення цього питання дозволить також досягнути взаєморозуміння між ученими, удосконалити понятійні апарати різних наук, чому може послужити запропоноване визначення лучно-пасовищного ландшафту.

1. Боговін А.В. Трав'янисті біогеоценози, їхнє поліпшення та раціональне використання / А.В. Боговін, І.Т. Слюсар, М.К. Царенко. – К. : Аграрна наука, 2005. – С. 30.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2004. – С. 709, 480, 496, 497.
3. Географічна енциклопедія України : в 3-х т. / відповід. ред. О.М. Маринич [та ін.]. – К. : „Українська Радянська Енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1990. – Т. 2 : 3 – О. – С. 256, 257, 295.
4. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України : монографія / Г.І. Денисик. – Вінниця : Арбат, 1998. – 292 с.
5. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Денисик. – Вінниця : ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.
6. Дмитриев Л.М. Луговое хозяйство с основами луговедения / Л.М. Дмитриев. – 2-е изд., перераб. – М. : ОГИЗ–СЕЛЬХОЗГИЗ, 1948. – С. 8.
7. Екологічна енциклопедія : у 3 т. / голов. ред. А. В. Толстоухов. – К. : ТОВ „Центр екологічної освіти та інформації”, 2006. Т. 1. : А – Е. – 2006. – С. 12, 15. Т. 2. : Є – Н. – 2007. – С. 227.
8. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; голов. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1983. Т. 3 : Кора – М / уклад. Р.В. Болдирев [та ін.]. – 1989. – С. 190, 297, 298, 302. Т. 4 : Н – П / уклад. Р. В. Болдирев [та ін.]; ред. тому В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко. – 2003. – С. 308, 309.
9. Ларин И. В. Луговое хозяйство и пастбищное хозяйство / И. В. Ларин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Л. : Колос, 1964. – С. 5.
10. Мильков Ф.Н. Сельскохозяйственные ландшафты, их специфика и классификация / Ф.Н. Мильков // Вопросы географии. Серия : Природные комплексы и сельское хозяйство / ред. В.М. Чупахин. – М. : Мысль, 1984. – Вып. 124. – С. 24-34.
11. Миркин Б.М. Современная наука о растительности / Б. М. Миркин, Л. Г. Наумова. – М. : Логос, 2001. – 264 с.
12. Работнов Т.А. Луговое хозяйство / Т.А. Работнов. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – С. 6, 14.
13. Словарь української мови / упор. Б. Грінченко : в 4-ох т. Т. 2.: 3 – Н. – К. : Наукова думка, 1996. – С. 379, 380.
14. Словник іншомовних слів / укладачі С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – С. 315, 316.
15. Солнцев В. Н. Системная организация ландшафтов / В. Н. Солнцев. – М. : Мысль, 1981. – 239 с.
16. Сукачев В. Н. Растительные сообщества (введение в фитосоциологию) / В. Н. Сукачев. – 4-е изд. доп. – М. ; Ленинград : Книга, 1928. – 232 с.
17. Толковый словарь живого великорусского языка. Владимира Даля. Второе издание, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. – С.-Петербург – Москва : Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа. Томъ второй : И – О. – 1881. – С. 240, 275, 276. Томъ третий : П. – 1882. – С. 19.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер : в 4 т. Т. 2 : (Е – Муж) / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. С. 457, 527, 531. Т. 3: (Муза – Сят) / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1987. – С. 215.
19. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка: Более 5 000 слов / Г. П. Цыганенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. шк., 1989. – С. 218.
20. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / П.Я. Черных : в 2 т. – 3-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1999. Т. 1 : А - Пантомима. – С. 494, 495.
21. Шенников А. П. Луговое хозяйство / А. П. Шенников. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1941. – 511 с.
22. Экологическая оценка кормовых угодий по растительному покрову / Л. Г. Раменский, И. А. Цаценкин, О. Н. Чижилов, Н. А. Антипин. – М. : Сельхозгиз, 1956. – 470 с.